

UDK: 316.356:323.14:329](497.113)
323.14:329:316.356](497.113)
329:316.356:323.14](497.113)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 24. 10. 2001.

Zlatko Šram

Hrvatsko akademsko društvo, Subotica
sram.had@tippnet.co.yu

DIMENZIJE AGRESIVNOSTI KAO PSIHOLOŠKA POZADINA POLITIČKIH ORIJENTACIJA I ETNOCENTRIZMA: KOMPARACIJA RAZLIČITIH SOCIODEMOGRAFSKIH SKUPINA U VOJVODINI

SAŽETAK

U ovom smo radu nastojali utvrditi nalaze li se specifični sindromi agresivnosti u psihološkoj pozadini određenih dimenzija političkih orijentacija i etnocentrizma i utječu li sociodemografska obilježja ispitanika u značajnoj mjeri na latentnu konfiguraciju dimenzija političkih orijentacija, etnocentrizma i agresivnosti. Na temelju biračkih popisa općine Subotice formiran je sistematski slučajni uzorak uz korak od 200 jedinica. Faktorskom analizom ekstrahirane su latentne varijable političkih orijentacija, etnocentrizma i agresivnosti koje su bile korištene u daljnjoj multivarijantnoj matematičko-statističkoj obradi podataka. Pod modelom kanoničke korelacijske analize dobivene su dvije statistički značajne kanoničke korelacije. Na temelju poznavanja pojedinih dimenzija agresivnosti moguće je objasniti 24 posto varijance zajedničkog pojavljivanja određenih dimenzija političkih orijentacija i etnocentrizma. Dubljom analizom rezultata struktura parova kanoničkih faktora može se govoriti o postojanju triju ideologijskih obrazaca: nacionalizma i sociopatije, etatizma i nesocijaliziranosti, te obrambenog etnocentrizma i frustriranosti. Rezultati kanoničke diskriminacijske analize ukazuju da dob i nacionalna pripadnost ispitanika značajno utječu na latentnu konfiguraciju dimenzija političkih orijentacija, etnocentrizma i agresivnosti.

KLJUČNE RIJEČI: etnocentrizam, ideologija, nacionalsocijalizam, agresivnost, sociopatija

Uvod

Specifična istraživanja generalnog pitanja postoji li ego-obrambena motivacija u političkom ponašanju ili stavovima mogu se naći u empirijskim radovima koji se bave studentskim političkim pokretima šezdesetih godina. Neki nalazi tih istraživanja ukazuju na povezanost neurotičnih potreba i određenih političkih orijentacija (Flacks, 1967; Keniston, 1967). Sedamdesetih i osamdesetih se ispoljio poseban interes za utvrđivanjem odnosa između političke percepcije i kognitivne psihologije (Jervis, 1976; Lau i Sears, 1986; Vertzberger, 1990). Ako promatramo razine psihičkoga funkcioniranja u teoriji ličnosti (Hall i Lindzey, 1970), razina koja je najbliža površini i u najizravnijem dodiru s okolinom je baš perceptivna razina, pri-

mjerice političke orijentacije i drugi socijalni stavovi. Uobičajeno se smatra da su dispozicije na toj razini (percepcija, stavovi) mješavine složenijih kognitivnih, afektivnih i konativnih procesa. Različiti teoretičari ličnosti naglašavaju važnost različitih osobina koje leže u osnovi strukture ličnosti. Međutim, većina njih razlikuje tri vrste unutarnjih procesa: 1) mišljenje i percepciju, 2) emocije i postupke i 3) odnos između »ja« i drugih za njega važnih osoba. Psihološki termini koji označavaju te procese su kognicija, *obrana ega*, i medijacija odnosa na relaciji »ja« i drugi (Greenstein, 1992).

Različita istraživanja potvrđuju postojanje psihološke osnove u strukturi određenih političkih orijentacija (Eysenck, 1954; McClosky, 1958; Lentz, 1950) te povezanost između ličnosti i određenoga političkoga konteksta (Enderler, 1981; Magnusson i Enderler, 1977; Pervin i Lewis, 1978). Različiti su autori utvrdili korelacije između pojedinih političkih i drugih socijalnih stavova s frustracijama u djetinjstvu izazvanih načinom primjene discipline u odgoju (Eckhardt, 1969; Levinson, 1964; Renshon, 1975). Wolf (1989) je ustvrdio da pojedinci sa strukturom ličnosti za koju je karakteristična prisutnost implicitnog ili eksplicitnog straha, nesigurnosti i konfuzije, nastoje riješiti te poteškoće kroz asimilaciju u zatvorene skupine s autoritarnom, rigidnom i autističkom organizacijom. Momirović (1989) je u prostoru dimenzija ličnosti i socijalnih stavova utvrdio povezanost između etnocentrizma i agresivnih reakcija. Eckhardt (1991) ukazuje na samodestruktivnost i antisocijalne impulse u autoritarno-konzervativnoj ideologijskoj matrici.

Jedan od načina na koji se ljudi razlikuju jest mjera u kojoj ispoljavaju svoje emocionalne poremećaje i ego-obrambene mehanizme. U svojem funkcionalnom pristupu izučavanju stavova, Katz (1960) navodi ego-obrambenu funkciju. Pratkanis i sur. (1989) i Smith i sur. (1956) slično Katzu smatraju da se politički stavovi i ponašanja mogu promatrati u terminima funkcija koje imaju za određenu ličnost. Ono što se na površini može činiti kao isti stavovi i vrste akcije, ima različitu funkciju u motivacijskoj »ekonomiji« različitih ljudi. Za jednu osobu određeno političko stajalište može biti rezultat pristupačnih informacija koje uglavnom služe potrebama kognitivne zatvorenosti. Za drugu osobu to stajalište može imati korijen u tome da se ravna prema osobama koje smatra važnima, odnosno koje za nju imaju određeni politički autoritet. *Za treću osobu to isto stajalište može imati funkciju ego-obrambenog mehanizma u smislu davanja oduška inače nedopustivim agresivnim impulsima.* Miller i Swanson (1960) ego-obrambene mehanizme klasificiraju u dvije vrste. Prva vrsta je primitivna u svojoj naravi i sastoji se od negiranja i potpunog izbjegavanja. U takvim slučajevima pojedinac se povlači i negira stvarnost s kojom je suočen. Ekstremni slučaj takvoga primitivnog mehanizma je svijet fantazije paranoika. Drugi tip ego-obrambenog mehanizma se ogleda više u iskrivljavanju stvarnosti negoli u njezinu negiranju. Iskrivljavanje stvarnosti uključuje racionalizaciju, projekciju i zamjenu. Mnogi politički, i ne samo politički, stavovi imaju funkciju obrane slike o samome sebi. Kad netko sebi ne može priznati osjećaj inferiornosti ili osobne neadekvatnosti ili nekompetentnosti, on će imati tendenciju da te osjećaje projicira na neku »prikladnu« manjinsku skupinu i da oduška svojim potisnutim agresivnim impulsima. Greenstein (1992) smatra da su politički

stavovi često višestruko motivirani, ali s različitim strukturama motivacijskih sklopova u različitim osoba ili skupina. Oni stavovi ili ideologijski obrasci koji su produkt ego-obrambenih mehanizama mogu biti iznimno rigidni i otporni na promjene. Za promjenu takvih stavova ili političkih orijentacija, kaže Greenstein, potrebno je uložiti velik psihički napor koji će dovesti do samouvida, ili je potrebno primijeniti različite manipulativne strategije od strane političkih autoriteta.

Već je na temelju do sada rečenoga očito da se u pozadini određenih političkih, a time implicitno i nacionalnih, odnosno etnocentričkih, orijentacija nalaze određene osobine ličnosti. U ovom nas je radu posebno interesiralo nalazi li se i u kojoj mjeri agresivnost u psihološkoj pozadini pojedinih dimenzija političkih orijentacija i etnocentrizma. Psiholozi pod agresivnošću podrazumijevaju ponašanje koje ima za cilj da se drugi povrijedi, i većina razlikuje (a) impulzivnu agresivnost i (b) instrumentalnu agresivnost (Myers, 1999). Impulzivnu agresivnost karakteriziraju snažne emocije, posebno bijes, i usmjerena je da povrijedi drugoga. Instrumentalna agresivnost je »hladnija« i povreda koja se drugome nanosi nije cilj sam po sebi nego je samo sredstvo da se postigne neki drugi cilj.

Šiber (1998) govori o određenim, specifičnim, društvenim okolnostima koje omogućuju i potiču očitovanje agresivnog ponašanja te ih navodi: 1) *Situacija društvene krize* u kojoj pojedinci i šire društvene grupe ne mogu zadovoljiti svoje potrebe, kada dolazi do raskoraka između razine aspiracija i mogućnosti postignuća, odnosno kada se pokaže da postojeći mehanizmi društvene regulative ne mogu razriješiti krizu i ukazati na moguća rješenja i perspektivu razvoja; 2) *Kriza vrijednosnog sustava*, odnosno raspad postojećeg mentalnog sklopa kada dolazi do spoznajne nekonzistentnosti između doživljaja društvenog realiteta i suštinskih internaliziranih vrijednosnih uporišta societalnih mehanizama društva; 3) *Nepostojanje demokratski oblikovanog političkog sustava* koji svojim normativnim rješenjima omogućuje oblikovanje i iskazivanje različitih interesa i viđenja društvenog razvoja; 4) *Nepostojanje političke kulture* primjerene demokratskom sustavu koja treba predstavljati implicitno vezivno tkivo društvenih odnosa i tolerantnog sučeljavanja različitih vizija društvenog razvoja.

U logici je agresivnog ponašanja da se ono uvijek iskazuje prema van, prema drugim pojedincima ili skupinama (Šiber, 1998). Budući da je jedan od zadataka propagandnog djelovanja omogućiti svojevrsnu »obranu« vlastitog ega, nezadovoljstvo i napetost ljudi lako je propagandom, kaže Šiber, usmjeriti prema onim objektima, situacijama ili skupinama koje predstavljaju realnu, ili samo izmišljenu opasnost za nositelja propagandnog djelovanja. Upravo smo ovim radom, kojim pokušavamo utvrditi agresivnu pozadinu pojedinih dimenzija političkih orijentacija i etnocentrizma, nastojali locirati one sociodemografske skupine unutar kojih je moguće vršiti određenu političku propagandu koja može imati psihološko uporište u specifičnim agresivnim impulsima. Pošli smo, naime, od pretpostavke: (1) da će specifične dimenzije agresivnosti biti u psihološkoj pozadini pojedinih dimenzija političkih orijentacija i etnocentrizma, odnosno u psihološkoj pozadini određenih ideologijskih obrazaca i (2) da će različita sociodemografska obilježja ispitanika značajno pridonijeti konfiguraciji njihove latentne strukture.

Metoda

Ispitanici

Na temelju biračkih popisa općine Subotice uz korak od 200 jedinica formiran je sistematski slučajni uzorak kojim je bilo obuhvaćeno ukupno 628 ispitanika sa sljedećim sociodemografskim obilježjima: Spol: (1) muški 48%, ženski 52%. Dob: (1) 18–25 godina 21,1%, (2) 26–35 – 20,3%, (3) 36–45 – 25,1%, (4) 46–55 – 18,5%, (5) 56–65 – 10,9%, (6) 66 i više godina 4,2%. Školska naobrazba: (1) nezavršena osnovna škola 1,6%, (2) osnovna škola 10,%, (3) srednja trogodišnja obrtnička škola 24,8%, (4) srednja četverogodišnja škola 41,4%, (5) viša škola 11,7%, (6) fakultet 10,1%. Nacionalna pripadnost: (1) Bunjevci 11,1%, (2) Jugoslaveni 11,6%, (3) Srbi 19,7%, (4) Hrvati 16,4% i (5) Mađari 41,1%. Da bismo utvrdili razlikuju li se ispitanici različitih nacionalnosti međusobno statistički značajno s obzirom na spol, dob, školsku naobrazbu i vjersku pripadnost formirali smo kontingencijske tablice. Utvrdili smo da se pripadnici određene nacionalnosti međusobno statistički značajno razlikuju s obzirom na spol ($\chi^2=14.51$, $df=4$, $p=.006$), dob ($\chi^2=52.38$, $df=20$, $p=.000$) i školsku naobrazbu ($\chi^2=54.25$, $df=24$, $p=.000$). Jugoslaveni su češće ženskog spola (68,7%), češće pripadaju mlađem naraštaju, to jest onome između 18 i 35 godina (58,9%), češće imaju srednju četverogodišnju školu (49,3%) i češće izjavljuju da ne pripadaju ni jednoj Crkvi (51,4%). Bunjevci češće pripadaju starijem srednjem naraštaju (45–55 godina – 33,8%), češće imaju završenu samo osnovnu školu (24,3%), većina je katoličke vjeroispovijedi (78,6%), a u usporedbi s Hrvatima češće izjavljuju da ne pripadaju ni jednoj Crkvi (20,0%). Srbi češće pripadaju mlađem srednjem naraštaju (36–45 godina – 31,4%), češće imaju fakultetsku naobrazbu (19,5%) i većina je pravoslavne vjeroispovijedi (76,4%) ili izjavljuju da ne pripadaju ni jednoj Crkvi (23,6%). Hrvati češće pripadaju starijim generacijama (56–65 godina – 20,4%, 66 i više godina – 8,7%), češće imaju višu školu (16,7%) i velika je većina katoličke vjeroispovijedi. Sociodemografska obilježja Mađara se nalaze »u prosjeku«, s vrijednostima ukupnog uzorka. S obzirom na nacionalnu pripadnost, uzorak manje-više korespondira s općom populacijom Subotice, a u sociodemografskim obilježjima kao što su dob i stupanj školske naobrazbe, nešto je više pomaknut u smjeru mlađe i obrazovanije populacije, što je uobičajeno za ovu vrstu istraživanja. Tko su Jugoslaveni? Ispitanici koji su se nacionalno izjasnili kao Jugoslaveni u 15,5% slučajeva imaju oca Bunjevca, u 32,4% slučajeva oca Jugoslavena, u 11,3% slučajeva oca Srbina, u 15,5% slučajeva oca Hrvata, u 16,9% slučajeva oca Mađara, a u 8,4% slučajeva imaju oca neke druge nacionalnosti. Veoma su slične relacije između nacionalne pripadnosti ispitanika i njegove majke. Očigledno je da se Jugoslaveni regrutiraju iz nacionalno mješovitih brakova. Postoji, međutim, veoma visoka korespondencija između nacionalne pripadnosti ispitanika i njegovih roditelja u ostalim slučajevima. Na primjer, Bunjevci u 91,4% slučajeva imaju očeve Bunjevce, Srbi u 97,6% očeve Srbe, Hrvati u 95,0% očeve Hrvate, a Mađari u 96,1% očeve Mađare. Slične su relacije dobivene između nacionalne pripadnosti ispitanika i njegove majke.

Mjerni instrumenti i varijable

Etnocentrizam

Faktorskom analizom skale Likertovog formata, od 1 (uopće se ne slažem) do 5 (u potpunosti se slažem), koja se sastojala od 21 čestice, uz varimax rotaciju ekstrahirane su tri latentne varijable etnocentrizma koje zajedno objašnjavaju 58,7% varijance. Prvi faktor smo nazvali »*Nacionalna zatvorenost, predrasude i superiornost*« (Kad bih bio sudac, nastojao bih pripadniku svoje nacije dati što je moguće blažu kaznu bez obzira na djelo koje je počinio .75; Pripadnici moje nacije se ne bi trebali miješati s ostalim nacijama putem sklapanja nacionalno mješovitih brakova .73; U usporedbi s drugim nacijama moja je nacija mnogo inteligentnija .71; Teško mogu biti iskren prijatelj s osobom koja nije moje nacionalnosti, .70; Najugodnije se osjećam u onom društvu u kojem su svi pripadnici moje nacije, .69; Ako znamo nečiju nacionalnost znat ćemo onda kakva je on/ona osoba .67; Otvorenost i iskrenost prema drugim nacijama donosi više štete nego koristi, .66; Moja nacija je kulturno superiornija od nacija s kojima sam u neposrednom kontaktu, .65; U mojoj naciji ima manje nepoštenja i licemjerja nego u drugim nacijama, .64; Kad bih bio u mogućnosti osobno odlučivati o tome tko će dobiti posao, nastojao bih prednost dati pripadniku svoje nacije, .64; Uvijek treba biti oprezan i suzdržan prema pripadnicima drugih nacija, čak i onda kad nam se pokazuju kao prijatelji, .55; Nacionalna pripadnost pojedinca u velikoj mjeri određuje njegove karakteristike i njegov karakter .51). Drugi faktor smo nazvali »*Nacionalna afektivna vezanost i homogenizacija*« (Uvijek poludim kad netko loše govori o mojoj naciji, .75; Svaku uvredu nanесenu svojoj naciji doživlјavam kao napad na vlastitu osobu, .73; Kad je u pitanju nacionalno јedinstvo, onda ne smije biti političkih neslaganja i razlika među pripadnicima moje nacije, .69; Svi pripadnici moje nacije se moraju međusobno čvrsto držati ako ne želimo doživјeti nacionalnu propast, .67; Svaki čovjek treba znati da je sudbina njegove nacije uјedno i njegova osobna sudbina, .56; Ljubav prema svojoj naciji je јedan od najljepših osjećaja koje čovjek može imati .55). Treći faktor smo nazvali »*Spremnost za nacionalno samožrtvovanje*« (Spreman sam umriјeti za interese i dostojanstvo svoje nacije, .77; Sveta je dužnost svakog pripadnika moje nacije žrtvovati svoje osobne interese za dobrobit svoje nacije, .70; Svi pripadnici moje nacije su moja braća i sestre .68).

Političke orijentacije

a) Socijalistička ideologija

Faktorskom analizom skale »*Socijalrealistički ideološki profil*« (Likertovog formata: od 1 – uopće se ne slažem do 5 – u potpunosti se slažem), koja se sastojala od 17 čestica (tvrdnji), uz varimax rotaciju ekstrahirana su četiri faktora koji zajedno objašnjavaju 56,5% varijance. Prvi faktor smo nazvali »*Jugonostalgiја*« (U bivšem komunističkom sustavu bilo je više pravde, morala i reda, .81; Josip Broz Tito bio je najveći sin naših naroda i narodnosti, .71; Trebalo bi obnoviti bivšu Jugoslaviju

(SFRJ), .70; Radnička klasa treba biti najznačajnija društvena snaga u našoj zemlji, .54; U bivšem socijalističkom jednopartijskom sustavu više se znalo tko šta radi i tko je za šta odgovoran, .54; U mnogim svojim ekonomskim i društvenim aspektima državno vlasništvo je mnogo bolje od privatnog vlasništva (.53). Drugi faktor smo nazvali »Kolektivizam« (Društveni interesi trebaju biti mnogo važniji od osobnih interesa, .78; Pojedinaac treba žrtvovati svoje vlastite interese i želje za dobrobit kolektiva .69; Kolektivni ciljevi trebaju biti vrhunska vrijednost kojoj će mladi ljudi težiti, .51). Treći faktor smo nazvali »Militaristički etatizam« (Naše društvo treba izdvajati znatno više novca za modernizaciju naše vojske i proizvodnju naoružanja, .77; U slučaju većih društvenih nemira vojska treba preuzeti vlast u zemlji, .58; Državne vlasti najbolje znaju koji su pravi interesi i potrebe njenih građana; .55; Država treba biti ta koja će u ime naroda donositi sve političke i ekonomske odluke, .48; Disciplinirana, dobro obučena i moderno naoružana vojska je jedina garancija da se nitko neće usuditi napasti nas, .46). Četvrti faktor smo nazvali »Egalitarizam i samoupravljanje« (Svi radnici trebaju imati iste plaće jer svi imaju iste životne potrebe, .74; Radnici, a ne direktori i vlasnici, trebaju odlučivati o svim pitanjima poduzeća u kojima rade, .62; Sigurno bi u našem društvu bilo mnogo manje sukoba kad bi svi ljudi imali jednak životni standard ma koliko on bio nizak, .55).

b) Antizapadna orijentacija

Faktorskom analizom skale »Antizapadna orijentacija« koja se sastojala od 13 čestica (tvrdnji) uz varimax rotaciju ekstrahiran je samo jedan faktor kojim je objašnjeno ukupno 59,0% varijance, a sadrži sljedeće tvrdnje: Novi svjetski kapitalistički poredak želi našu zemlju pretvoriti u svoju koloniju, .86; Mnogi u zapadnom svijetu rade na uništavanju našeg nacionalnog identiteta i ponosa, .85; Zapadni kapital ne misli ništa dobro našoj zemlji, misli samo o tome kako da je iskoristi i onda odbaci, .82; Zapadu je cilj razbiti našu zemlju na nekoliko dijelova, .82; Više nikada nećemo biti slobodni ako budemo radili ono što od nas želi međunarodna zajednica, .81; Haški sud za ratne zločine na prostoru bivše Jugoslavije nije ništa drugo negoli politički instrument Zapada da ucjenjuje našu zemlju, .80; Od članstva u Europskoj uniji naša zemlja bi imala daleko veće ekonomske štete negoli koristi, .80; Europa samo mnogo obećava, ali ništa od toga šta obeća ne uradi, .79; Naša zemlja nipošto ne treba težiti tome da bude članica NATO pakta, .75; Velika većina radnika će ostati bez posla ako strani kapital uđe u našu zemlju, .74; Zapadna Europa je puna društvenih nepravdi, moralne pokvarenosti i kriminala, .68; Jedini pravi prijatelj naše zemlje je Rusija, .57; Privatizacija društvenih poduzeća nije ništa drugo negoli obična pljačka radnika i naroda, .56.

Agresivnost

Faktorskom analizom skale Likertovog formata (od 1 – uopće nije točno, do 5 – potpuno točno) koja se sastojala od 23 čestice, varimax rotacijom ekstrahirano je pet faktora koji zajedno objašnjavaju 55,9% varijance. Prvi faktor smo nazvali »Potreba za moći i iritabilnost«, a formiraju ga sljedeće varijable: Često mi dođe

da nekoga udarim .73; Volim da me se drugi ljudi boje .68; Volio bih imati svoje vlastito naoružanje .60; Dešavalo mi se da iz bijesa bacam ili razbijam stvari oko sebe .56; Uvijek se osvetim onome tko me uvrijedio ili mi nanio neko zlo .56; Često se moram svađati s drugim ljudima .55; Uživam kad imam moć nad drugim ljudima .30. Drugi faktor smo nazvali »*Egocentričnost i odsutnost empatije*« a formiraju ga sljedeće varijable: Uvijek moram dobiti ono što želim .71; Uvijek nastojim svoju volju nametnuti drugima .69; Uživam u tome kad pate i trpe oni koji su to zaslužili .59; Nisam posebno osjetljiv prema onima koji zbog nečega pate .56; Uvijek nastojim zadovoljiti svoje strasti, ma kakve one bile .53; U društvu je najbolji zakon »zakon jačega« .52; Uživam kad imam moć nad drugima .51. Treći faktor smo nazvali »*Impulzivnost*« a formiraju ga sljedeće varijable: Većina ljudi s kojima sam u kontaktu ide mi na živce .72; Bolje je da mi se nitko ne obraća kad sam ljut .55; Često se žestoko razbjесnim .53; Često moram iz bijesa psovati i vikati na druge ljude .48; Ponekad se dešavalo da iz bijesa nekoga udarim .41. Četvrti faktor smo nazvali »*Asocijalno ponašanje u djetinjstvu*« a formiraju ga sljedeće varijable: Ponekad sam imao loše ocjene iz vladanja u školi .72; Kao dijete sam se često volio potući s drugom djecom .62; Ne bi mi bilo teško ubiti bilo koju životinju .45; Ponekad se dešavalo da iz bijesa nekoga udarim .40. Peti faktor smo nazvali »*Kritičnost prema drugima*« a formiraju ga sljedeće varijable: Uvijek kažem drugome u lice što mislim o njemu .82; Često moram ukazivati na greške i propuste drugih ljudi .65; Bolje je da mi se nitko ne obraća kad sam ljut .38.

Postupak

Anketari su dobili listu potencijalnih ispitanika s točnim adresama. Rečeno je da Centar za društvena istraživanja u Subotici provodi znanstveno istraživanje u kojem se nastoje ispitati određene sociološke i psihološke karakteristike građana. Nakon pristanka ispitanika da sudjeluje u istraživanju, ispitanik je sam pristupio ispunjavanju upitnika. Istraživanje je provedeno od 15. listopada do 15. studenoga 2000.

Rezultati

Povezanost dimenzija agresivnosti s dimenzijama političkih orijentacija i etnocentrizma

Da bismo utvrdili relacije između seta varijabli koje formiraju prostor političkih orijentacija i etnocentrizma s jedne strane, i seta varijabli koje formiraju prostor agresivnosti s druge strane, primijenili smo postupak kanoničke korelacijske analize pod čijim su modelom dobivene dvije značajne kanoničke korelacije (tablica 1). Pri određivanju broja statistički značajnih korelacija u obzir je uzeta značajnost od $p < .01$. Kanonička korelacija između dvaju setova varijabli iznosi .49, što govori o tome da poznavanjem određene vrste agresivnosti možemo u značajnoj mjeri predvidjeti određenu »ideologijsku« matricu sastavljenu od komponenti poli-

tičkih orijentacija i etnocentrizma. Na temelju poznavanja agresivnosti pojedinca moguće je objasniti 24% varijance zajedničkog pojavljivanja pojedinih političkih orijentacija i etnocentrizma.

Struktura prvog para kanoničkih faktora

Na temelju kanoničkih projekcija varijabli prve dimenzije ovoga para (tablica 2) vidimo da »nacionalna zatvorenost, predrasude i superiornost« (-.88) određuje temeljni smisao te dimenzije. (Minus predznak je nastao iz smjera kodiranih varijabli i označava prisutnost visokog stupnja te vrste etnocentrizma). Međutim, priroda i značenje te dimenzije se ne iscrpljuje u toj vrsti etnocentrizma niti se može svesti samo na nju. Određene političke orijentacije su prateće manifestacije »nacionalne zatvorenosti, predrasuda i superiornosti«. To se u prvom redu odnosi na prisutnost »antizapadne orijentacije« (-.49) i »militarističkog etatizma« (-.37).

Druga dimenzija tog para, ona koja je identificirana u području dimenzija agresivnosti i koja po logici kanoničke korelacijske analize odgovara za varijacije u području političkih orijentacija i etnocentrizma, ima latentnu strukturu prikazanu u tablici 3. Korijeni sindroma etnocentrizma za koji je karakteristična istodobna prisutnost nacionalne zatvorenosti, nepovjerenja, predrasuda i osjećaja nacionalne superiornosti, odnosno korijeni nacionalne isključivosti u socijalnim transakcijama, nalaze se u »egocentričnosti i odsutnosti empatije« (-.71), »asocijalnom ponašanju u djetinjstvu« (-.55) i »potrebi za moći i iritabilnost« (-.31). *Drugim riječima, određena vrsta sociopatske agresivnosti nalazi se u psihološkoj pozadini ideološke matrice koju određuju nacionalna isključivost, militarizam, etatizam i antizapadna orijentacija.*

Tablica 1: χ^2 test značajnih kanoničkih korelacija

Korijen	Kanonička korelacija	Koeficijent determinacije	χ^2	df	p	λ
0	.49	.24	259.27	40	.000	.64
1	.25	.06	96.07	28	.000	.84
2	.25	.06	56.80	18	.000	.90
3	.14	.01	18.57	10	.046	.96
4	.10	.01	6.92	4	.140	.98

Tablica 2: Struktura prve značajne kanoničke dimenzije izolirane iz seta varijabli političkih orijentacija i etnocentrizma

Varijabla	Struktura kanoničkog faktora
Jugonostalgija	-.00
Kolektivizam	-.18
Militaristički etatizam	-.37
Egalitarizam i samoupravljanje	-.18
Antizapadna orijentacija	-.49
Nacionalna zatvorenost, predrasude i superiornost	-.88
Nacionalna afektivna vezanost i homogenizacija	-.21
Spremnost za nacionalno samožrtvovanje	-.14

Tablica 3: Struktura prve značajne kanoničke dimenzije izolirane iz seta varijabli agresivnosti

Varijabla	Struktura kanoničkog faktora
Potreba za moći i iritabilnost	-.31
Egocentričnost i odsutnost empatije	-.71
Impulzivnost	-.27
Asocijalno ponašanje u djetinjstvu	-.55
Kritičnost prema drugima	.08

Struktura drugog para kanoničkih faktora

Na temelju kanoničkih projekcija varijabli prve dimenzije toga para (tablica 4) vidimo da iz seta varijabli političkih orijentacija i etnocentrizma osnovni smisao daje »militaristički etatizam« (-.64) popraćen »antizapadnom orijentacijom« (-.33) i »spremnosti za nacionalno samožrtvovanje« (-.31). Taj militarističko-etatistički anti-zapadni ideologijski obrazac je u suprotnosti s »nacionalnom afektivnom vezanošću« (.45) i »jugonostalgijom« (.34). Drugim riječima, u pojedinaca kod kojih je prisutna militarističko-etatistička antizapadna politička svijest izrazito je odsutna nacionalna svijest koja bi upućivala na postojanje jake nacionalne identifikacije i potrebe za nacionalnom homogenizacijom te postojanje jugonostalgičarskog sentimenta.

Tablica 4: Struktura druge značajne kanoničke dimenzije izolirane iz seta varijabli političkih orijentacija i etnocentrizma

Varijabla	Struktura kanoničkog faktora
Jugonostalgija	.34
Kolektivizam	.19
Militaristički etatizam	-.64
Egalitarizam i samoupravljanje	-.26
Antizapadna orijentacija	-.33
Nacionalna zatvorenost, predrasude i superiornost	.13
Nacionalna afektivna vezanost i homogenizacija	.45
Spremnost za nacionalno samožrtvovanje	-.31

Tablica 5: Struktura druge značajne kanoničke dimenzije izolirane iz seta varijabli agresivnosti

Varijabla	Struktura kanoničkog faktora
Potreba za moći i iritabilnost	-.33
Egocentričnost i odsutnost empatije	.41
Impulzivnost	.56
Asocijalno ponašanje u djetinjstvu	-.61
Kritičnost prema drugima	.08

Specifična vrsta agresivnosti se nalazi u psihološkoj pozadini militarističko-etatističke antizapadne orijentacije (tablica 5). Vidimo, naime, da drugu dimenziju toga para kanoničkih faktora primarno određuje »asocijalno ponašanje u djetinjstvu« (-.61) i donekle »potreba za moći i iritabilnost« (-.33). U psihološkoj konfi-

guraciji te vrste agresivnosti uočljiva je značajna odsutnost »egocentričnosti i odsutnosti empatije« (.41) i »impulzivnosti« (.56). Za razliku od nacionalističke militarističko-etatiističke antizapadne orijentacije (prva dimenzija prvog para kanoničkih faktora) u čijoj se psihološkoj pozadini nalazi sociopatski karakter pojedinca, *ovdje imamo militarističko-etatiističku antizapadnu orijentaciju bez nacionalističkog sentimenta čija psihološka pozadina ukazuje na nesocijaliziranoga i frustriranoga, i u dubini svoje duše, nemoćnoga pojedinca, jer to ukazuje na prisutnost asocijalnog ponašanja u djetinjstvu i potrebe za moći i iritabilnost.*

Struktura drugog para kanoničkih faktora je, međutim, mnogo kompleksnija po svojem političko-psihološkom značenju. Ona, naime, ukazuje na povezanost »nacionalne afektivne vezanosti i homogenizacije«, popraćene jugonostalgičkim sentimentom, s jednom vrstom neurotične agresivnosti koja se manifestira kroz impulzivno, egocentrično i neempatičko ponašanje. *Ta vrsta etnocentrizma koja ukazuje na snažnu nacionalnu identifikaciju i potrebu za nacionalnom homogenizacijom ima obrambenu vrstu agresivnosti u psihološkoj pozadini, za razliku od etnocentrizma koji ukazuje na nacionalnu isključivost koja u psihološkoj pozadini ima sociopatsku agresivnost.*

Utjecaj sociodemografskih obilježja ispitanika na latentnu konfiguraciju dimenzija političkih orijentacija, etnocentrizma i agresivnosti

Da bismo utvrdili razlikuju li se ispitanici različitog spola, kronološke dobi, školske naobrazbe i nacionalne pripadnosti prema svojim rezultatima na varijablama političkih orijentacija, etnocentrizma i agresivnosti, provedena je kanonička diskriminacijska analiza koja omogućava maksimalno razlikovanje skupina pomoću varijabli uzetih istodobno, uvažavajući pritom njihove međuodnose.

Spol

S obzirom na spol ispitanika, derivirana je statistički značajna diskriminacijska funkcija (tablica 6). Kanonička korelacija iznosi .37, što znači da se oko 14% ukupnog varijabiliteta razlika među spolovima može pripisati skupu ispitivanih varijabli. Iz tablice 7 vidimo da faktorsku strukturu te diskriminacijske funkcije u najvećoj mjeri definira »asocijalno ponašanje u djetinjstvu« (.75). *Centroidi skupina na diskriminacijskoj funkciji (tablica 8) pokazuju da je »asocijalno ponašanje u djetinjstvu« u većoj mjeri prisutno u muških ($C = .40$), negoli u ženskih ispitanika ($C = -.39$).*

Tablica 6: Svojstvene vrijednosti, koeficijenti kanoničke korelacije i testovi značajnosti kanoničke diskriminacije

Funkcija	Svojstvena vrijednost	Kanonička korelacija	Wilksova λ	χ^2	df	p
1	.15	.37	.86	84.213	13	.000
2	.04	.19	.91	53.64	48	.267
3	.02	.15	.94	30.35	33	.599
4	.01	.13	.97	16.84	20	.663
5	.01	.10	.98	6.84	9	.654

Tablica 7: Koeficijenti strukture diskriminacijske funkcije

Varijabla	Koeficijenti strukture F1
Asocijalno ponašanje u djetinjstvu	.75
Impulzivnost	-.32
Egalitarizam i samoupravljanje	-.30
Spremnost za nacionalno samožrtvovanje	.23
Potreba za moći i iritabilnost	.20
Nacionalna zatvorenost, predrasude i superiornost	.17
Militaristički etatizam	.15
Jugonostalgija	-.07
Egocentričnost i odsutnost empatije	.07
Kritičnost prema drugima	-.04
Kolektivizam	.02
Nacionalna afektivna vezanost i homogenizacija	-.02
Antizapadna orijentacija	-.01

Tablica 8: Centroidi skupina na diskriminacijskoj funkciji

Grupa	C F
Muški	.40
Ženski	-.39

Dob

Jedna je statistički značajna diskriminacijska funkcija derivirana na temelju kronološke dobi ispitanika (tablica 9). Kanonička korelacija iznosi .32, što znači da se oko 10% ukupnog varijabiliteta razlika među skupinama različite dobi može pripisati skupu ispitivanih varijabli. Iz tablice 10 vidimo da faktorsku strukturu te diskriminacijske funkcije definiraju »potreba za moći i iritabilnost« (-.56), i »egocentričnost i odsutnost empatije« (-.46) u negativnom smjeru, a »kolektivizam« (.34) u pozitivnom smjeru. Struktura te diskriminacijske funkcije nosi ime »sociopatska agresivnost i individualizam«. Centroidi skupina na diskriminacijskoj funkciji (tablica 11) pokazuju da su sociopatska agresivnost i individualizam u najvećoj mjeri prisutni u najmlađih ispitanika, to jest ispitanika starih između 18 i 25 godina ($C = -.48$), a najmanje u (naj)starijih ispitanika (56-65 godina $C = .57$; 66 i više godina $C = .81$).

Tablica 9: Svojstvene vrijednosti, koeficijenti kanoničke korelacije i testovi značajnosti kanoničke diskriminacije

Funkcija	Svojstvena vrijednost	Kanonička korelacija	Wilksova λ	χ^2	df	p
1	.11	.32	.81	117.99	65	.000
2	.04	.19	.91	53.64	48	.267
3	.02	.15	.94	30.35	33	.599
4	.01	.13	.97	16.84	20	.663
5	.01	.10	.98	6.84	9	.654

Tablica 10: Koeficijenti strukture diskriminacijske funkcije

Varijabla	Koeficijenti strukture F1
Potreba za moći i iritabilnost	-.56
Egocentričnost i odsutnost empatije	-.46
Kolektivizam	.34
Asocijalno ponašanje u djetinjstvu	.24
Antizapadna orijentacija	.05
Impulzivnost	.00
Egalitarizam i samoupravljanje	-.03
Nacionalna afektivna vezanost i homogenizacija	-.04
Kritičnost prema drugima	.16
Nacionalna zatvorenost, predrasude i superiornost.	.11
Jugonostalgija	.11
Spremnost za nacionalno samožrvovanje	.26
Militaristički etatizam	.08

Tablica 11: Centroidi skupina na diskriminacijskoj funkciji

Skupina	C
	F1
18–25 godina	-.48
26–35	-.09
36–45	.07
46–55	.02
56–65	.57
66 i više	.81

Školska naobrazba

Jedna je statistički značajna diskriminacijska funkcija derivirana na temelju školske naobrazbe ispitanika (tablica 12). Kanonička korelacija iznosi .46, što znači da se oko 21% ukupnog varijabiliteta među skupinama ispitanika različite školske naobrazbe može pripisati skupu ispitivanih varijabli. Faktorsku strukturu te diskriminacijske funkcije formiraju »egalitarizam i samoupravljanje« (.53), »antizapadna orijentacija« (.46), »jugonostalgija« (.40) i »asocijalno ponašanje u djetinjstvu« (.46) (tablica 13). Tu ideologisku matricu bismo mogli nazvati »jugonostalgična socijalistička antizapadna orijentacija«. Centroidi skupina na diskriminacijskoj funkciji (tablica 14) ukazuju na gotovo pravolinijsku povezanost između te ideologijske matrice i stupnja školske naobrazbe. Naime, u ispitanika s nižim stupnjevima školske naobrazbe u većoj je mjeri prisutna jugonostalgičarska socijalistička antizapadna ideologijska matrica. Imajući u vidu da stupanj školske naobrazbe u najvećoj mjeri određuje i socijalni status ispitanika s jedne strane, i da asocijalno ponašanje u djetinjstvu u značajnoj mjeri sudjeluje u formiranju latentne strukture te diskriminacijske funkcije, onda možemo zaključiti da se u psihološkoj pozadini internaliziranosti jugonostalgične socijalističke antizapadne ideologijske matrice, karakteristične za niže socijalne slojeve, nalazi određena nesocijaliziranost odnosno socijalno neadaptirana ličnost (koja, naravno, ne mora u starijoj dobi biti iskazana kroz sociopatsku agresivnost).

Tablica 12: Svojevrsne vrijednosti, koeficijenti kanoničke korelacije i testovi značajnosti kanoničke diskriminacije

Funkcija	Svojevrsna vrijednost	Kanonička korelacija	Wilksova λ	χ^2	df	p
1	.27	.46	.71	194.77	65	.000
2	.04	.19	.91	53.92	48	.258
3	.03	.17	.94	30.77	33	.578
4	.01	.11	.97	12.62	20	.893
5	.00	.08	.99	4.40	9	.883

Tablica 13: Koeficijenti strukture diskriminacijske funkcije

Varijabla	Koeficijenti strukture F1
Egalitarizam i samoupravljanje	.53
Asocijalno ponašanje u djetinjstvu	.51
Antizapadna orijentacija	.46
Jugonostalgija	.40
Nacionalna zatvorenost, predrasude i superiornost	.12
Egocentričnost i odsutnost empatije	-.06
Militaristički etatizam	.21
Impulzivnost	.19
Spremnost za nacionalno samožrtvovanje	.21
Nacionalna afektivna vezanost i homogenizacija	-.12
Kritičnost prema drugima	.11
Potreba za moći i iritabilnost	.02
Kolektivizam	.29

Tablica 14: Centroidi skupina na diskriminacijskoj funkciji

Skupina	C
	F
Nezavršena osnovna škola	1.43
Osnovna škola	.81
Trogodišnja srednja (obrtnička) škola	.43
Srednja četverogodišnja škola	-.18
Viša škola	-.43
Fakultet	-.92

Nacionalna pripadnost

Dvije su statistički značajne diskriminacijske funkcije derivirane na temelju nacionalne pripadnosti ispitanika (tablica 15).

Kanonička korelacija prve diskriminacijske funkcije iznosi .48, što znači da se oko 23% ukupnog varijabiliteta može pripisati skupu ispitivanih varijabli. Faktorsku strukturu prve diskriminacijske funkcije formiraju »militaristički etatizam« (.73) i »antizapadna orijentacija« (.59) (tablica 16, F1). Centroidi skupina na prvoj diskriminacijskoj funkciji (tablica 17, F1) pokazuju da je ta vrsta ideološke mat-

rice koju ćemo nazvati »antizapadna militarističko-etatiistička orijentacija« u većoj mjeri prisutna u Srba ($C=.70$), Bunjevaca ($C=.59$) i Jugoslavena ($C=.53$), negoli u Mađara ($C=-.51$) i Hrvata ($C=-.35$).

Kanonička korelacija druge diskriminacijske funkcije iznosi .36, što znači da se oko 13% ukupnog varijabiliteta može pripisati skupu ispitivanih varijabli (tablica 15). Faktorsku strukturu druge diskriminacijske funkcije formiraju »nacionalna zatvorenost, predrasude i superiornost« (.49), »nacionalna afektivna vezanost i homogenizacija« (.38), »spremnost za nacionalno samožrtvovanje« (.40), »militaristički etatizam« (.39), »potreba za moći i iritabilnost« (.30), »egocentričnost i odsutnost empatije« (.30), a u suprotnom smjeru se nalazi »jugonostalgija« (-.36) (tablica 16, F2). S obzirom na broj i prirodu varijabli koje formiraju faktorsku strukturu druge diskriminacijske funkcije, nazvat ćemo je »nacionalistički sindrom i sociopatska agresivnost«. Centroidi skupina na diskriminacijskoj funkciji (tablica 17, F2) pokazuju da je nacionalistički sindrom u čijoj se psihološkoj pozadini nalazi sociopatska agresivnost prisutniji u Srba negoli u ostalih nacionalnih skupina. Isto tako nam centroidi skupina na toj diskriminacijskoj funkciji pokazuju da je nacionalistički sindrom i sociopatija prisutnija u Mađara negoli u Hrvata, Bunjevaca, i Jugoslavena.

Tablica 15: Svojevne vrijednosti, koeficijenti kanoničke korelacije i testovi značajnosti kanoničke korelacije

Funkcija	Svojevna vrijednost	Kanonička korelacija	Wilksova λ	χ^2	df	p
1	.30	.48	.62	276.57	52	.000
2	.15	.36	.80	123.21	36	.000
3	.03	.18	.93	38.77	22	.015
4	.03	.17	.96	18.98	10	.040

Tablica 16: Koeficijenti strukture diskriminacijskih funkcija

Varijabla	Koeficijenti strukture	
	F1	F2
Militaristički etatizam	.73	.39
Antizapadna orijentacija	.59	.19
Nacionalna zatvorenost, predrasude i superiornost	-.17	.49
Spremnost za nacionalno samožrtvovanje	-.08	.40
Asocijalno ponašanje u djetinjstvu	.10	.30
Potreba za moći i iritabilnost	-.02	.30
Nacionalna afektivna vezanost i homogenizacija	-.23	.38
Impulzivnost	-.04	-.27
Egalitarizam i samoupravljanje	.09	-.04
Kolektivizam	-.01	.18
Jugonostalgija	-.06	-.36
Egocentričnost i odsutnost empatije	-.08	.30
Kritičnost prema drugima	.10	.09

Tablica 17: Centroidi skupina na diskriminacijskoj funkciji

Skupina	F1	C F2
	Bunjevci	.59
Hrvati	-.35	-.29
Jugoslaveni	.53	-.71
Mađari	-.53	.13
Srbi	.70	.56

Rasprava

Rezultati kanoničke korelacijske analize su pokazali da se specifična struktura agresivnosti nalazi u psihološkoj pozadini pojedinih dimenzija političkih orijentacija i etnocentrizma. Utvrdili smo postojanje ideologijske matrice koju možemo nazvati »nacionalna isključivost i militarističko-etatiistička antizapadna orijentacija«. Riječ je, dakle, o kompleksnoj ideologijskoj matrici koja u svojoj latentnoj strukturi sadrži tri međusobno povezane komponente. Prva ukazuje na bihevioralno-kognitivnu dimenziju etnocentrizma (Šram, 2000) koja u sebi sadrži nacionalnu zatvorenost, nepovjerenje, pristrasnost, predrasude i osjećaj nacionalne superiornosti, odnosno sindrom nacionalne isključivosti (Šiber, 1998) u socijalnim transakcijama. Druga komponenta ukazuje na prisutnost sorealističkog sindroma koji u svojoj strukturi sadrži svijest o postojanju svezajuće države, zahtjev za etatiističkim vođenjem politike i ekonomije i militaristički sentiment unutar kojeg se dopušta izvršenje vojnog udara u kriznim društvenim situacijama. Treća komponenta ukazuje na prisutnost neprijateljskog stava prema Zapadu koji je racionaliziran očuvanjem nacionalnog identiteta, državnog suvereniteta i teritorijalnog integriteta, potrebom za konzerviranjem državne svojine koja je motivirana strahom od nezaposlenosti. Ukratko, Zapad i međunarodna zajednica se u cjelini percipiraju kao prijeteća vanjska sila. Ono što je zajedničko tim trima komponentama jest to što u svojoj strukturi ukazuju na napadački odnosno agresivni političko-ideologijski obrazac koji podrazumijeva postojanje vanjskih i unutarnjih neprijatelja. Kao rezultat takvog mentaliteta opsadnog stanja (Bar-Tal, 1992) javlja se potreba za militarizacijom države i etatiističkim upravljanjem društvom. Nacionalna isključivost, antizapadna orijentacija i militarističko-etatiistički sindrom, osim toga što ukazuju na postojanje mentaliteta nacionalnoga i državnoga opsadnog stanja, upućuju i na postojanje izolacionističke i autističke političke filozofije.

U psihološkoj pozadini »nacionalne isključivosti i militarističko-etatiističke antizapadne orijentacije«, vidjeli smo, nalazi se struktura agresivnosti koju smo nazvali sociopatska agresivnost, a koja korespondira s Eysenckovom dimenzijom ličnosti nazvanom psihoticizam. Eysenck (1990) psihotične osobe opisuje kao neugodne, okrutne, siromašne osjećajima, bez sposobnosti empatije, grube prema drugima, gladne uzbuđenja, nekooperativne i asocijalne. U svojem smo istraživanju utvrdili da se u pozadini »nacionalne isključivosti i militarističko-etatiističke antizapadne orijentacije« nalaze dimenzije agresivnosti koje smo nazvali »egocentričnost

i odsutnost empatije«, »asocijalno ponašanje u djetinjstvu« i »potreba za moći i iritabilnost«. Dakle, gotovo svi simptomi Eysenckova psihoticizma korespondiraju sa strukturom agresivnosti koju smo nazvali sociopatska agresivnost. Drugim riječima, potreba za moći koja ukazuje na određenu vrstu bespomoćnosti, odsutnost empatije, nesposobnost odlaganja neposrednih impulsa, okrutnost, neprijateljstvo, egocentričnost, emocionalnu hladnoću, emocionalnu tupost i asocijalnost su simptomi sociopatske agresivnosti koja najviše objašnjava istodobnu internalizaciju nacionalne isključivosti i militarističko-etatičke antizapadne orijentacije. Dublja analiza tog ideološkog obrasca u određenoj mjeri podsjeća na jednu vrstu »nacionalsocijalističkog sindroma«, te bi osobu s takvom internaliziranom ideološkom sviješću mogli uvjetno nazvati »nacionalsocijalistom«. Imajući u vidu psihološku dinamiku »nacionalsocijalista«, možemo zaključiti da se radi o ličnosti s dubokim unutarnjim sukobima koja ih pokušava projicirati na druge ljude ili socijalne skupine (Eckhardt, 1991). Riječ je o inferiornoj ličnosti, veoma ranjivoj i emocionalno nesigurnoj, koja traži kompenzaciju za vlastiti slabi ego. Svoju dezintegriranu ličnost pokušava reintegrirati »utapanjem« vlastitog ega u apstraktni državni kolektivitet. Baš zato »nacionalsocijalist« nije sposoban da se na afektivnoj razini u značajnijoj mjeri identificira s pripadnicima vlastite nacije. Izostala je, naime, »nacionalna afektivna vezanost i homogenizacija« u latentnoj strukturi prvog para kanoničkih faktora. Za »nacionalsocijalista« postoje samo oni »drugi«, ali ne nužno i oni »naši«. Odsutnost sposobnosti empatije, emocionalna tupost, egoističnost i asocijalnost onemogućavaju intenzivniju identifikaciju »nacionalsocijalista« s bilo kojom socijalnom skupinom, pa čak i s vlastitom nacijom. Njegova potreba za podvrgavanjem državnom autoritetu ukazuje na izrazitu potrebu za zaštitom koja, pak, implicitno ukazuje na odsutnost emocionalne topline u djetinjstvu i maskiranu nemoć. U kontekstu državne propagande, »nacionalsocijalist« koji se nalazi u permanentnom opasnom stanju tražeći razrješenja za svoje unutarnje sukobe bit će na psihološkoj dobiti. Neće morati uložiti veći napor za interpretaciju društvene i političke stvarnosti (Jervis, 1976; Lau i Sears, 1986; Vertzberger, 1990), reducirat će netolerantnost na dvoznačnosti (Adorno i sur., 1950), dobit će osjećaj nadmoćnosti, kompetentnosti i osobne zaštite (Eckhardt, 1969), pružit će mu se mogućnost da na socijalno prihvatljiv način dade oduška svojim potisnutim agresivnim impulsima (Katz, 1960). Svoju nesigurnost, nemoć i konfuziju nastojat će riješiti kroz asimilaciju u zatvorene skupine s autoritarnom, rigidnom i autističkom organizacijom (Wolf, 1989). Ili, kao što kaže Šiber: ».....propagandna aktivnost olakšava iskazivanje agresivnosti racionalizirajući sam postupak kroz demonizaciju neprijatelja. To se stvara psihološkom situacijom u kojoj se 'onaj drugi' definira kao društveno prihvatljiv objekt agresije. On se prikazuje tako da ga je moguće uništiti a da se pri tom ne dovode u pitanje građanski, religijski ili drugi moral pojedinca« (1998: 286).

Utvrđili smo postojanje i druge ideološke matrice, »militarističko-etatičke antizapadne orijentacije«, koja u svojoj psihološkoj pozadini nema sociopatsku agresivnost, već je najviše određena asocijalnim ponašanjem u djetinjstvu. Vidimo da se u pozadini »militarističko-etatičke antizapadne orijentacije« mogu nalaziti nacionalna isključivost i sociopatija s jedne strane, a s druge strane neso-

cijalizirana i socijalno neadaptirana ličnost, ali bez komponenta sociopatske agresivnosti.

Isto smo tako utvrdili postojanje povezanosti nacionalne afektivne vezanosti, odnosno visokog stupnja nacionalne identifikacije, i potrebe za nacionalnom homogenizacijom s određenom vrstom neurotske agresivnosti (impulzivnošću, egocentričnošću, odsutnošću empatije).

Dubljom analizom rezultata struktura parova kanoničkih faktora mogli bismo utvrditi tri vrste, uvjetno rečeno, ideologijskih matrica: (1) »nacionalsocijalizam i sociopatija«, (2) »etatizam i nesocijaliziranost« i (3) »obrambeni etnocentriizam i frustriranost«.

Na temelju iznesenih nalaza kanoničke korelacijske analize možemo zaključiti da se u pozadini političkih orijentacija i etnocentrizma nalaze određene neurotske potrebe (Flacks, 1967; Keniston, 1967), da postoji povezanost političke kognicije, obrane ega i medijacije odnosa »ja« i državnog autoriteta (Greenstein, 1992), da postoje psihološke osnove u strukturi određenih političkih orijentacija (Eysenck, 1954; McClosky, 1958; Lentz, 1950), da postoji povezanost između ličnosti i određenoga političkoga konteksta (Endler, 1981; Magnusson i Endler, 1977; Pervin i Lewis, 1978), da postoji korelacija između političkih i drugih socijalnih stavova s frustracijama u djetinjstvu (Eckhardt, 1969; Levinson, 1964; Renshon, 1975) i da se politički stavovi i ponašanja mogu promatrati u terminima funkcija koje imaju za određenu ličnost (Katz, 1960; Pratkanis i sur., 1989; Smith i sur., 1956).

Drugi se problem istraživanja odnosio na utvrđivanje utjecaja spola, dobi, školske naobrazbe i nacionalne pripadnosti ispitanika na latentnu konfiguraciju dimenzija političkih orijentacija, etnocentrizma i agresivnosti, sa svrhom detektiranja eventualnih ideologijskih matrica unutar pojedinih sociodemografskih skupina u čijoj se psihološkoj pozadini nalaze određene latentne dimenzije agresivnosti. Utvrđivanjem relacija između dimenzija političkih orijentacija, etnocentrizma i agresivnosti unutar pojedinih sociodemografskih skupina možemo fokusirati one socijalne i demografske skupine koje bi mogle biti podložne određenoj političkoj propagandi utemeljenoj na agresivnim crtama ličnosti.

Spol i dob ispitanika se nisu pokazale kao varijable koje pridonose latentnom strukturiranju dimenzija političkih orijentacija, etnocentrizma i agresivnosti. Drugim riječima, unutar subuzorka ispitanika različitog spola i dobi ne postoje prepoznatljive ideologijske matrice koje bi u svojoj psihološkoj pozadini imali određene oblike agresivnosti. Kanoničke diskriminacijske analize su pokazale da je za muške ispitanike u većoj mjeri karakteristično asocijalno ponašanje u djetinjstvu, a da je za najmlađe ispitanike (18–25 godina) u većoj mjeri karakteristična sociopatska agresivnost i odbacivanje kolektivističkih vrijednosnih orijentacija. Sociopatska agresivnost karakteristična za najmlađi segment populacije nema korijena u asocijalnom ponašanju u djetinjstvu, što znači da asocijalnost u djetinjstvu nema attribute antecedensa glede pojavljivanja sociopatske agresivnosti. Već sama činjenica da sociopatska agresivnost koja je, kao što vidimo, karakteristična za današnju mladež u Vojvodini, nema svoju etiologiju u tzv. preddelinkventnom ponašanju, ukazuje na

socijalno-psihološku specifičnost sociopatske agresivnosti kako smo je definirali u ovom radu. Čini nam se da ona više ukazuje na karakterološku crtu ličnosti generiranu osjećajem opće nemoći negoli na obilježje temperamenta. Drugim riječima, sociopatska agresivnost i odbacivanje kolektivističkih vrijednosnih orijentacija u vojvodanske je mladeži najvjerojatnije produkt socijalne besperspektivnosti i nemoći, a ne rezultat ili kontinuum nesocijaliziranog ponašanja u djetinjstvu. Činjenica da se u skupini ispitanika između 18 i 25 godina nalazi 53,1% mladeži koja je ili na kraju svoga srednjoškolskog obrazovanja ili ima status studenta ukazuje na to da ovdje ne može biti govora o populaciji s »preddelinkventnim« ponašanjem jer takve osobe u pravilu rijetko dolaze do završetka srednjoškolskog obrazovanja ili statusa sveučilištarca. Ono što je ovdje veoma zanimljivo jest nalaz da se muški ispitanici glede stupnja internalizacije sociopatske agresivnosti ne razlikuju od ženskih, što je u suprotnosti s istraživanjem Eysencka i Eysencka (1976) i raznim drugim istraživanjima (imajući na umu psihološko-sadržajnu podudarnost Eysenckovog koncepta psihoticizma i našega koncepta sociopatske agresivnosti). Zašto je taj nalaz zanimljiv i, kao što rekosmo, indikativan? Iz jednostavnog razloga što je, čini nam se, na djelu »kriminalizacija« društvene svijesti mladeži u Vojvodini, i to podjednako u djevojaka i mladića. U jednom našem istraživanju provedenom na srednjoškolskoj populaciji utvrdili smo povezanost između sociopatske agresivnosti i materijalističko-utilitarne hedonističke vrijednosne orijentacije. Implicite možemo zaključiti da sociopatska agresivnost i odbacivanje kolektivističkih vrijednosti, osim crte ličnosti, indicira socijalno-vrijednosni obrazac za koji je karakteristična prisutnost suptilnih oblika nasilja i odsutnost socijalibiliteta, što može biti plodno tlo za internalizaciju aberantnih socijalnih stavova, odnosno za političku instrumentalizaciju mladeži u Vojvodini. Čini nam se važnim napomenuti da se sociopatska agresivnost, kako smo je u ovom radu definirali, ne može lako uočiti na manifestnoj razini jer je riječ o psihološko dinamskim dubljim poremećajima. »Sociopati« su veoma često pristojni i mirni, pa čak i povučeni ljudi koji se ne razlikuju mnogo od »normalne« populacije. Ta vrsta agresivnosti je podmukla kao i bilo koja druga podmukla bolest čiji će se manifestni simptomi tek znatno kasnije uočiti. Baš zbog toga možemo s velikom vjerojatnošću predvidjeti da će se daljnjim produbljivanjem ekonomske i političke krize u društvu pojaviti, podjednako u ženske i muške obrazovane mladeži u Vojvodini, revolt koji može poprimiti destruktivne i auto-destruktivne oblike ponašanja i vrste stavova, ili pak da »sociopatska filozofija« bude općeprihvaćeni vrijednosni obrazac mladeži.

Školska naobrazba i nacionalna pripadnost ispitanika su se pokazale kao one varijable koje pridonose formiranju određenih prepoznatljivih ideoloških matrica u čijoj se pozadini nalaze određene dimenzije agresivnosti ili nedovoljne socijaliziranosti u djetinjstvu. Ideološka matrica koju smo nazvali »jugonostalgičarska socijalistička antizapadna orijentacija« u čijoj se psihološkoj pozadini nalazi nedovoljna socijaliziranost iskazana indikatorom »asocijalnog ponašanja u djetinjstvu« u većoj je mjeri prisutna u ispitanika s nižim stupnjevima školske naobrazbe odnosno s nižim socijalnim statusom. (Ovdje možemo implicite uočiti povezanost između »preddelinkventnog« ponašanja i školskog neuspjeha). Imajući u vidu prirodu

faktorske strukture diskriminacijske funkcije derivirane na temelju školske naobrazbe ispitanika, možemo zaključiti da će promicanje političkih vrijednosti socijalističke i jugonostalgičarske ideologijske matrice biti najuspješnije kod u djetinjstvu nedovoljno socijaliziranih nižih društvenih slojeva. Dubljom psihološkom analizom »jugonostalgičarske socijalističke antizapadne orijentacije« možemo uočiti njenu psihološko-političku obrambenu funkciju koju bismo mogli verbalizirati na sljedeći način: »U Titovoj komunističkoj Jugoslaviji bilo nam je mnogo bolje, a sada nam k tome još i ta Europa i cijela međunarodna zajednica zagorčuje život i sve nas ucjenjuje«. Ako, dakle, određene političke stranke i njihovi lideri žele potprijeti antizapadni i socijalistički mentalitet, onda će svoje psihološko-političko uporište zasigurno najviše imati u nižim socijalnim slojevima koji u sebi nose klicu nedovoljne socijaliziranosti. Međutim, niži socijalni slojevi sami po sebi neće biti prijemčivi za »nacionalističku« retoriku, odnosno retoriku »nacionalsocijalističke« ideologije, kao što to smatraju neki autori u Srbiji. Jedno je, međutim, posve sigurno: radnička klasa i seljaci bit će glavne »smetnje« europskim integracijama u Srbiji s jedne, i privatizaciji društvenog vlasništva s druge strane.

Nacionalna pripadnost ispitanika se pokazala kao ona varijabla na temelju koje su derivirane dvije statistički značajne kanoničke diskriminacijske funkcije koje su ukazale na postojanje jedne latentne političke i jedne latentne nacionalističke orijentacije.

Političku orijentaciju koja je u prvom redu karakteristična za Srbe, Bunjevce i Jugoslavene nazvali smo »antizapadna militarističko-etatistička orijentacija«. Antizapadna orijentacija ima svoje uporište u dvama različitim, uvjetno rečeno, ideologijskim obrascima: u jugonostalgičarskom i socijalističkom sentimentu u nižim socijalnim slojevima s jedne strane, i u militarističko-etatističkom sentimentu u Srba, Bunjevaca i Jugoslavena s druge. U svakom slučaju, vidimo da će propagandne političke antizapadne poruke od strane političkih stranaka ili same države imati plodno tlo u nižim socijalnim slojevima i pojedinih nacionalnih skupina, ali s različitim političko-psihološkom motivacijskom pozadinom.

Budući da »antizapadna militarističko-etatistička orijentacija« nema u svojoj psihološkoj pozadini dimenzije agresivnosti, možemo zaključivati o dominantnosti kognitivne komponente takvog politički strukturiranog stava u Srba, Bunjevaca i Jugoslavena. U političkim i socijalnim krizama srpska država još može računati, i nakon pada Miloševićeva režima, da će pored svojega većinskog naroda i manjinski »narodi«, kao što su Bunjevci i Jugoslaveni, biti snažno podložni državnoj političkoj propagandi s jedne strane, ali i da će »recidivi« Miloševićeve političke antizapadne i etatističke propagande biti u velikoj mjeri prisutni u Srba, Bunjevaca i Jugoslavena s druge strane. U tom su smislu mogući latentni politički sukobi između Mađara i Hrvata s jedne, i Srba, Bunjevaca i Jugoslavena s druge strane. Zbog toga će srbijanska država, neovisno o tome koja je stranačko-politička grupacija na vlasti, uvijek nastojati, ako ne produbljivati, a ono barem zadržati nacionalno-identifikacijske i političke rascjepke unutar hrvatskoga nacionalnoga korpusa gdje se jedni nacionalno izjašnjavaju kao Hrvati, a drugi »samo« kao Bunjevci.

Druga diskriminacijska funkcija derivirana na temelju razlika između pripadnika određenih nacionalnih skupina ukazuje na postojanje »nacionalističkog sindroma« koji u svojoj pozadini ima sociopatsku strukturu ličnosti. Budući da se povezanost nacionalističkog sindroma i sociopatske agresivnosti nalazi u većoj mjeri u Srba i Mađara negoli u ostalih nacionalnih skupina, možemo zaključiti da će nacionalističkoj propagandi biti podložniji pripadnici srpskog i, u nešto manjoj mjeri, pripadnici mađarskog naroda u čijoj se psihološkoj strukturi nalazi sindrom sociopatske agresivnosti. Drugim riječima, socijalno i individualno frustrirani pripadnici srpskog i mađarskog naroda koji svoje psihološke unutarnje sukobe nastoje razriješiti »maskiranim« agresivnim stavom prema drugim ljudima i svojoj socijalnoj sredini u većoj će mjeri internalizirati nacionalističke propagandne poruke.

Želimo na kraju naglasiti da istraživanja kojima se nastoji ispitivati povezanost ili pak uzročno-posljedičnu vezu između političke i nacionalne svijesti s jedne i osobina ličnosti s druge strane, mogu zamagliti političko-praktične nalaze takvih vrsta istraživanja ako se u obzir ne uzme utjecaj sociodemografskih karakteristika ispitanika na latentnu konfiguraciju pojedinih političkih i psiholoških varijabli jer se u protivnom neće moći detektirati »ciljne skupine« koje jesu ili mogu biti podložne utjecaju određenih političko-propagandnih poruka.

LITERATURA

- ADORNO, T. W., E. FRENKEL-BRUNSWICK, D. J. LEVINSON i R. N. STANFORD (1950). *The authoritarian Personality*. New York: Harper.
- BAR-TAL, D. (1992). »Beliefs about Negative Intentions of the World: A Study of the Israeli Siege Mentality«, *Political Psychology*, 14, 633–645.
- ECKHARDT, W. (1969). »Ideology and personality in social attitudes«, *Peace Resolution Review*, 3, 1–106.
- ECKHARDT, W. (1991). »Authoritarianism«, *Political Psychology*, 12, 97–124.
- ENDLER, N. S. (1981). »Persons, situations, and their interactions«, u: A. I. Rabin, J. Aroff, A. M. Barclay, R. A. Zucker (ur.). *Further explorations in personality*. New York: Wiley, str. 114–151.
- EYSENCK, H. (1954). *The Psychology of Politics*. London: Routledge-Kegan Paul.
- EYSENCK, H. (1977). *Crime and Personality*. London: Routledge-Kegan Paul.
- EYSENCK, H.J., S.B.G. EYSENCK (1976). *Psychoticism as a Dimension of Personality*. London: Hadder and Stoughton.
- FLACKS, R. (1967). »The liberated generation: An exploration of the roots of student protests«, *Journal of Social Issues*, 23, 52–75.
- GREENSTEIN, F. I. (1992). »Can Personality and Politics Be Studied Systematically?«, *Political Psychology*, 13, 105–128.
- HALL, C. S. i G. LINDZEY (ur.) (1970). *Theories of Personality*. New York: Wiley.
- JERVIS, R. (1976). *Perception and misperception in international politics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- KATZ, D. (1960). »The functional approach to the study of attitudes«, *Public Opinion Quarterly*, 24, 163–204.
- KENISTON, K. (1967). »The sources of student dissent«, *Journal of Social Issues*, 23, 108–137.
- LAU, R. R. i D. O. SEARS (ur.) (1986). *Political cognition*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- LENTZ, T. F. (1950). »The attitudes of world citizenship«, *Journal of Social Psychology*, 32, 207–214.
- LEVINSON, D. J. (1964). »Idea systems in the individual and in society«, u: K. Zollschan, W. Hirsh (ur.). *Explorations in Social Change*. Boston: Houghton; Mifflin, str. 146–199.
- MAGNUSSON, D. i N. S. ENDLER (ur.) (1977). *Personality at the crossroads: Current issues in interactional psychology*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- MCCLOSKEY, H. (1958). »Conservatism and personality«, *American Political Science Review*, 52, 27–45.
- MILLER, D. R. i G. E. SWANSON (1960). *Inner Conflict and Defense*. New York: Holt.
- MOMIROVIĆ, K. (1989). »Relacije primarnih konativnih faktora i rezultata u testovima za procenu socijalnih stavova«, *Psihologija*, 22, 81–90.
- MYERS, D. G. (1999). *Social Psychology*. Michigan: McGraw Hill College.
- PERVIN, L. A. i M. LEWIS (ur.) (1978). *Perspectives on interactional psychology*. New York: Plenum.
- PRATKANIS, A. R., S. J. BRECKLER i A. G. GREENWALD (ur.) (1989). *Attitudes structures and function*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- RENSHON, S. A. (1975). »The Role of Personality Development in Political Socialization«, u: D. C. Schwartz, S. K. Schwartz (ur.). *New directions in political socialization*. New York: The Free Press, str. 29–67.
- SMITH, M. B., J. S. BRUNER, R. W. WHITE (1956). *Opinions and Personality*. New York: Wiley.
- ŠIBER, I. (1998). *Osnove političke psihologije*. Zagreb: Politička kultura.
- ŠRAM, Z. (2000). *Latentne strukture nacionalne svijesti: konstrukcija skale etnocentrizma*. Subotica: Hrvatski kulturni centar »Bunjevačko kolo«.
- VERTZBERGER, Y. Y. (1990). *The world in their minds: information processing, cognition, and perception in foreign policy decisionmaking*. Stanford CA: Stanford University Press.
- WOLF, B. (1989). *Relacije primarnih konativnih faktora i stavova prema religiji i naciji*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Zlatko ŠRAM

DIMENSIONS OF AGGRESSIVENESS AS A PSYCHOLOGICAL BACKGROUND OF POLITICAL ORIENTATIONS AND ETHNOCENTRISM: A COMPARISON OF DIFFERENT SOCIO-DEMOGRAPHIC GROUPS IN VOJVODINA

SUMMARY

The author begins with the supposition (1) that specific dimensions of aggressiveness provide a background for various political orientations and ethnocentrism, and (2) that different traits among respondents influence notably the latent configuration of dimensions pertaining to political orientations, ethnocentrism and aggressive behaviour. A sample of 628 adults was derived in a logical manner from the electoral lists of the commune of Subotica. Factor analysis revealed latent variables pertaining to political orientations, ethnocentrism and aggressiveness. Canonical correlation analysis was carried out in order to determine, on the one hand, the relations between the group of variables constituting the area of political orientations and ethnocentrism and, on the other hand, the group of variables constituting the area of aggressiveness. The model of canonical correlation analysis produced two statistically significant canonical correlations. The canonical correlation between the two groups reached 0.49, meaning that – based on knowledge of the different dimensions of aggressiveness – it is possible to explain 24% of the variants in regard to the joint appearance of certain dimensions of political orientations and ethnocentrism. The author postulates the existence of an ideological model that he calls “national exclusiveness and an anti-Western militarist-statist orientation”, the background of which includes sociopathological aggressiveness. He also postulates the existence of another ideological model, which he calls “anti-Western militarist-statist”, which is not based on sociopathological aggressiveness, but is primarily determined by asocial behaviour in childhood. The author likewise highlights the existence of a relationship between affective national attachment and the need for national homogenising through a certain type of aggressiveness with neurotic characteristics (impulsiveness, egocentrism, absence of empathy). The results of discriminational canonical analysis show that the gender and age of respondents are not variables that influence the latent configuration of dimensions of political orientation, ethnocentrism and aggressiveness. The ideological model, labelled in the text “anti-Western socialist orientation and nostalgia for Yugoslavia”, the background of which includes deficient socialisation of the individual, marked by asocial behaviour in childhood, was most present among respondents with a lower level of schooling. The ideological matrix entitled “anti-Western militarist-statist orientation” was most frequently present among Serbs, Yugoslavs and those members of the Croat ethnic body that declared themselves to be exclusively “Bunjevci”. The psychological background of the “anti-Western militarist-statist orientation” does not show sub-levels of aggressiveness, so we could conclude that a thus structured ideological cognitive component prevails in it. The “nationalist syndrome”, the background of which includes a sociopathological structure of personality, is more present among Serbs and Hungarians, than among Croats, Yugoslavs and Bunjevci. The initial hypotheses of the study are, therefore, entirely confirmed.

KEY WORDS: ethnocentrism, ideology, national socialism, aggressiveness, social pathology

Zlatko Šram

**LES DIMENSIONS DE L'AGRESSIVITE EN TANT QUE TOILE DE FOND
PSYCHOLOGIQUE DES ORIENTATIONS POLITIQUES ET DE
L'ETHNOCENTRISME : COMPARAISON DES DIVERS GROUPES
SOCIODEMOGRAPHIQUES EN VOIVODINE**

RÉSUMÉ

L'auteur part de la supposition (1) que les dimensions spécifiques de l'agressivité figurent dans la toile de fond psychologique des diverses dimensions des orientations politiques et de l'ethnocentrisme, et (2) que les différents caractères sociodémographiques des enquêtés influent sensiblement sur la configuration latente des dimensions des orientations politiques, de l'ethnocentrisme et de l'agressivité. Un échantillon de 628 personnes majeures a été déterminé de façon raisonnée à partir des listes électorales de la commune de Subotica. A l'issue d'une analyse factorielle sont mises en lumière les variables latentes des orientations politiques, de l'ethnocentrisme et de l'agressivité. Une analyse corrélacionnelle canonique est menée afin de déterminer, d'une part, les relations entre le groupe de variables formant l'espace des orientations politiques et de l'ethnocentrisme, et d'autre part le groupe de variables formant l'espace de l'agressivité. Le modèle d'analyse corrélacionnelle canonique fournit deux corrélations canoniques statistiquement significatives. La corrélation canonique entre les deux groupes de variables atteint 0.49, ce qui signifie qu'en se basant sur la connaissance des diverses dimensions d'agressivité, il est possible d'expliquer 24% des variantes d'apparition conjointe de certaines dimensions d'orientations politiques et d'ethnocentrisme. L'auteur détermine l'existence d'un modèle idéologique qu'il intitule « exclusivisme national et orientation militariste-étatiste anti-occidentale » dans la toile de fond de laquelle figure l'agressivité sociopathologique. L'auteur détermine également l'existence d'un autre modèle idéologique qu'il intitule « orientation militariste-étatiste anti-occidentale » dont la toile de fond ne présente pas d'agressivité sociopathologique mais qui est surtout déterminé par un comportement asocial dans l'enfance. L'auteur met également en lumière l'existence d'un rapport entre l'attachement affectif national et le besoin d'homogénéisation nationale avec une certaine sorte d'agressivité à caractère névrotique (impulsivité, égocentrisme, absence d'empathie). Les résultats de l'analyse discriminationnelle canonique montrent que le sexe et l'âge des personnes interrogées ne sont pas des variables influant sur la formation de la configuration latente des dimensions des orientations politiques, de l'ethnocentrisme et de l'agressivité. Le modèle idéologique intitulé ici « orientation anti-occidentale socialiste et nostalgique de la Yougoslavie » dans la toile de fond duquel figure une socialisation insuffisante de l'individu, signifiée par un indicateur de comportement asocial dans l'enfance, est plus largement présent parmi les personnes enquêtées possédant un niveau scolaire plus bas. La matrice idéologique intitulée « orientation militariste-étatiste anti-occidentale » est plus largement présente chez les Serbes, les Yougoslaves et les membres du corps national croate s'étant déclarés « uniquement » comme Bunjevci. La toile de fond psychologique de l'« orientation militariste-étatiste anti-occidentale » ne présentant pas de sous-dimensions d'agressivité, nous pouvons conclure qu'il y a dominance de la composante cognitive pour un modèle idéologique ainsi structuré. Le « syndrome nationaliste », possédant dans sa toile de fond psychologique une structure sociopathologique de la personnalité est plus largement présent chez les Serbes et les Hongrois que chez les Croates, les Yougoslaves et les Bunjevci. Les hypothèses initiales de cette étude sont donc entièrement confirmées.

MOTS CLES: ethnocentrisme, idéologie, national-socialisme, agressivité, sociopathologie